

Miloslav Bělohlávek

"Nyní se k tomu obrátím, abych o příjemnosti zdejšího místa něco málo propověděl. Povětrí zdejší krajiny jest zdravé a i samo nebe se milostivě na ni usmívá. Což bych více o rozkošném položení, o vodách se křoutících, o lukách kvítím strakatým se přiodívajících, o horách mile k nebi se pnoucích, o zahradách stromy bohatými se pyšnicích, o věžích slavného města, o řádných ulicích s vámi rozmlouval? Otevřte oči a slávu a krásu i blaženost svého města uvidíte. Mám-li ale o obyčejích a hostinách vašich, měšťané, mluvití - ó jak sladké jest to přebývání mezi vámi. Jen jediná věc, odpusťte, že pravím, co mi na srdci leží, jen jediná věc mne uráží a hrozím se, aby se se smradlavým hnojem nečistota a mor mezi nás nevloudily a abyste Boha vám příznivého, který zdravého povětří vám poskytl, nepokoušejíce, puchem a jedovatinou povětří nenakazili. Važte si, dobří měšťané, více svého zdraví než neřádu svého dobytka. Ať se šilhounové na hnoji vyvalují, vy krásou, vy čistotou svých ulic se potěšujte. Pole vaše hnojem ztučnějte, ale ulice čistotou se skvějte. Milujete-li zdraví své duše, proč zdravím svého těla pohrdáte? Vždyť krása a čistota na těle jsou znamením vnitřní čistoty." Tak se dotkl životního prostředí města Hilarius Litoměřický ve svém kázání v Plzni v roce 1467, jež jsem uvedl v překladu profesora J. V. Sedláčka z roku 1821.^{1/} A tento v podstatě neměnný stav trval téměř čtyři století. Plzeň měla venkovský ráz, který nijak nenarušovala jen pomalu rostoucí předměstí. Zemědělský ráz města obklopeného zahradami ukazují staré veduty do první poloviny 19. století a zejména plán z roku 1821, podle něhož se celé město včetně nepatrných předměstí topilo v zeleni zahrad a alejí.^{2/} Od konce 18. století si někteří bohatí měšťané stavěli za hradbami výstavné vily, lusthausy, obklopené zahradami, do nichž se utíkali nejen před těsností města, ale i za lepším ovzduším, neboť zejména v létě bylo město překryto mrakem puchu z hnojišť, žump, příkopů i různých odpadků.

Při postupném rozvoji řemesel a manufaktury se domy ve vnitřním městě stávaly činžovními, mnozí majitelé si stavěli za hradbami uprostřed zahrad vily a domy ve vnitřním městě pronajímali. Z vil lze uvést např. lusthaus Perneroický u kostelíka U Ježíška, Steinhauseroický dům spojený s pobýtem mladého Bedřicha Smetany a nejznamenitější z nich bratři Tuschnoří u Lochotínské ulice z konce devadesátých let 18. století. Dodnes tu stojí pěkný jednopatrový dům s mansardovou střechou a zasklenou pavlačí v zahradním rizalitu. Nejobdivovanější však byla rozlehlá zahrada lemovaná řekou a vodním příkopem, v níž jednotlivé části byly ohrazeny přírnými alejemi a ještě po barokním způsobu děleny geometrickými obrazy, jak vidíme na plánu města z roku 1821. Byly tu vodotrysky, besídky, sochy, v parku rostly vzácné stromy, keře a květiny.^{3/} Vedle toho byla v městě řada rozlehlých upravených zahrad, jako např. arciděkanská a další patřící zdejším měšťanům. Životní prostředí města zpestřovaly rybníčky a vodní nádrže za hradbami jako na místě dnešního divadla J. K. Tyla, synagogy a před hlavní poštou.

Na počátku 19. století /1803-1804/ se začínají na jižní straně města zasypávat hradební příkopy a na jejich místě byla vysazena alej z módních tehdy kaštanů. V blízkosti, proti dnešnímu hotelu Slovan byl "parádní plac" pro vojenské přehlídky, který byl kol dokola osazen oblíbenými topoly a uprostřed stál klasicistní pomníček plukovníka Teschnera, svobodného zednáře. Topoly lemovaly rovněž břehy vodního příkopu, který na výchozí straně obtékal město. Uvolněním hradeb, současníky považované za pozůstatek středověku a za krunýř bránců přístupu vzduchu do města, se otvíraly ulice. Ústily do zakládaných alejí, které se později proměňovaly v parky. Je to doba pobarokního klasicismu, který se postupně naplňuje romantickým citěním, má bezprostřední vnitřní srdeční vztah k přírodě.

Nejkrásnějším odkazem této doby městu je Lochotínský park, spojený se vznikem plzeňských lázní i divadla. Největší zásluhy o něj má plzeňský parkmistr Martin Kopecký, jemuž věčná Plzeň roku 1861 postavila v dnešních Kopeckého sadech pomník a 1884 před pavilónem v Lochotínském parku bystu.^{41/}

V třicátých letech v Čechách se z podnětu nejvyššího purkrabího hr. Chotka začíná snaha po okrašlování měst. Ozývaly se hlasy, že česká města jsou proti Praze ve výzdobě chudá, a proto gubernium nařídilo v roce 1830 aby krajské úřady si vyžádaly ze všech důležitějších měst návrhy na zvelebení, aby je gubernium mohlo posoudit. Žádalo se, aby vedle vkusných staveb, vydláždění ulic, jejich čištění a osvětlování bylo pamatováno na promenády, stromořadí. Nařízení v Plzni nenašlo ihned odezvu, neboť v roce 1828 nově nastoupil purkmistr Martin Kopecký a musel v konzervativním plzeňském prostředí teprve připravovat půdu. Až po urgencích byl v lednu 1832 zaslán do Prahy plán, který byl spojen s návrhem na vybudování lázní u železnatého pramene na Lochotíně. Martinu Kopeckému se podařilo založit Akciovou okrašlovací společnost, která měla od začátku na 600 členů, a tak získal prostředky na výstavbu lázeňského domu a hostince. Do roku 1834 byl na Lochotíně postupně vybudován park s umělou vodní kaskádou a nad pramenem sloupcový chrámek zvaný templ. Lázeňský dům měl uprostřed společenský sál a v obou křídlech po pěti koupelních pokojích. Okrašlovací spolek rozšiřoval park a vysazoval zde stromy i keře. Park sloužil oddechu i zábavě Plzeňanů; v lázeňském domě, krásné empírové stavbě, příznačně v duchu doby zvané Síň přátelství, se konaly plesy, reuniony a jiné zábavy. Za svého studentského pobytu v Plzni 1840-1843 tu byl častým návštěvníkem mladý Bedřich Smetana, který zde prožíval své mladé lásky, jež se odrážejí v jeho deníku. Lochotínský park byl v majetku Akciového okrašlovacího spolku, vlastně prvního spolku toho druhu v Čechách, až do roku 1849, kdy jej zakoupil výbor pravovárečného měšťanstva plzeňského. Spolek pak přestal existovat. Měšťanský pivovar park dále rozšiřoval až na 71,2 ha a do roku 1945 jej udržoval. Okrašlovací úsilí se v těchto letech soustřeďovalo na park, kde byla později zřízena umělá jeskyně s figurinou poustevníka, vztahující se ke staré místní pověsti. Byl tu vybudován hudební pavilónek atd. V poslední čtvrtině století byla kolonáda nad pramenem, který ztrácel na významu, snesena.

Ve městě se postupně osazovaly stromy prostory po zbořených hradbách a byly zřizovány cesty, jako např. roku 1846

po zboření prachárny /1865 zde byla postavena budova české reálky, dnes pedagogické fakulty/ až k Saské bráně, 1865 byly zřízeny Otakarovy sady /dnes 5. května/. Třebaže se v té době o sady staralo město, přece se ve veřejnosti pociťovala potřeba intenzivněji se věnovat okrašlování města, a tak v roce 1874 vznikla Jednota pro zakládání sadů a okrašlování města Plzně a jeho okolí. Byl to osmý spolek toho druhu v Čechách a řada menších měst na tomto poli předběhla Plzeň. Zdá se, že vedle jisté netečnosti části obyvatel tu v opoždění hrála jistou úlohu také otázka národnostní, která tehdy vyčerpávala plzeňské pokrokové měšťanstvo. První akcí spolku bylo osázení obecní louky Obcizny, později Palackého a dnes Štruncových sadů /1875/. Koncem roku 1874 vydal spolek svolání k veřejnosti, v němž se praví: "Považ každý, že sady v městě přispívají nejen k okrase, ale i k čištění vzduchu, a tedy k zachování zdraví, a že čím příjemněji a zdravěji v městě jest, tím více stoupá také cena majetku. Komu tedy na zájmu spolku sadařského záleží, nechť přistoupí k němu co úd." Spolkem byla v roce 1876 vysázena v Lochotínské ulici alej topolů, z nichž některé ještě stojí, 1892 byla přes lochotínské louky vyměřena a o rok později vysázena alej tzv. Kilometrovka.^{5/} Spolek se intenzivně věnoval okrašlování okrajů města, ke konci století zejména působením vedoucího lesního úřadu ing. dr. Josefa Sigmonda a učitele Jana Krse. Bylo upraveno okolí nevzhledného trestaneckého hřbitova na Borech /zrušen 1930/ a trestnice a také byla zalesněna strán nad řekou Radbuzou, tzv. Pytlíkův sad. Volné prostory zejména v okolí nově vznikajících škol a předměstských náměstí byly upravovány v menší parky, o něž se staralo město.^{6/}

V městských lesích se pamatovalo, hlavně zásluhou ing. Sigmonda, na rekreační části a intenzivně se budovalo výletní místo Zábělá. Klidový smysl mělo zřizování lesní části u tehdy budované městské vodárny na Homolce, kde již v roce 1888 bylo vysázeno lesními stromky 7,75 ha a v zalesňování bylo pokračováno, takže roku 1900 měl tento park výměru 12,24 ha. Městská správa vyslovila přesvědčení, že "lesík tento, jenž dnes za příčinou ochrany svého vzrůstu obecnstvu ještě přístupem není, bude zajisté, až vzroste, částí Pražského před-

městí, ležícímu za viaduktem dráhy a čtvrti doudelevecké tím, čím ostatnímu městu jsou sady Lochotínské".^{7/} Ke zmenšení okružních sadů došlo při výstavbě nového městského divadla v roce 1899, tím zanikl i rybníček s vodopádem a menší zoologická zahrada, která stála přímo v těchto místech. Místem oddechu se koncem století stávala i oblast boleveckých rybníků, a to ve spojitosti s rozvojem sportu, plavání a bruslení.

Město v posledních desetiletích 19. století se valně přestavovalo a jeho představitelé byli na ně pyšní, jak vyplývá ze slov Rudolfa Březiny, inženýra městského stavebního úřadu v roce 1895: "Vnitřní město vyniká úplně pravidelným svým založením, jakým málo měst nejen českých, ale měst vůbec vykázati se může. Rozkládá se pak na čtvercové téměř ploše, měřící 500 m délky a 400 m šířky, tudíž na 20 ha. ... Náměstí na svých prostranných chodnicích stalo se oblíbeným místem procházejícímu se obecnstvu, zejména v zimě a za doby večerní, čemuž přiměřené osvětlení plynové značnou měrou napomáhá. Ulice vnitřního města jsou s ohledem na náměstí pravidelně rozloženy a přímé směry jich jsou souběžny se stranami světovými... Veškeré ulice jsou dlážděny a až na nepatrnou část zvýšenými chodníky žulovými opatřeny. Přestavbou celých řad domů nabývají v novější době některé ulice rázu skutečně velkoměstského. K vnitřnímu městu na všech čtyřech stranách světových přiléhající předměstí jsou od onoho širokým okružním pasem oddělena, kterýž pas v celé své délce 1,9 km buď jako stromořadí, nebo co park je upraven. Volný nezastavěný pas tento zaujímá plochu ve výměře 11,7 ha, je na východní a západní straně 30 m široký, na severní a jižní straně dosahuje šířky až 70 m a rozkládá se na bývalých opevňovacích pozemcích, zejména nad příkopy, které byly po zrušení hradebních zdí v letech 1828-1845 zasypány a stromořadí v letech 1839-1846 vysázeny. V posledních 20 letech byla jižní část těchto okružních sadů rozkošně upravena. Dnešního dne tvoří sady okružní oblíbenou promenádu obecnstva plzeňského. Předměstí v dílech k městu přiléhajících nejeví již té pravidelnosti jako staré město a postrádají namnoze organického spojení s městem vnitřním ... Následkem jednotlivých nedokonalostí různých plánů upravovacích bylo v nejposlednějších letech při-

kročeno k zhotovení celkového plánu rozšiřovacího pro celé město. Plány tyto, právě dokončené, obsahují již větší pravidelnost, spočívající ponejvíce na systému pravoúhelníkovém a připojují se k stávajícím již založeným částem města. Šířky ulic v nich navržené pohybují se mezi 15-30 m a je v nich v příznivých polohách pamatováno i na čtvrtě kottagové a vilové. Stávající ulice předměstské jsou ponejvíce silničně upraveny a toliko silně frekventované z nich jsou opatřeny dlažbami."^{8/}

Městská správa si byla plně vědoma významu sadů pro zdraví obyvatelstva. Byla však ve značně tíživé situaci, neboť bouřlivě se rozvíjející město vyžadovalo velkých investic na budování škol, nemocnic, divadla a dalších akcí, a proto si ve své úřední zprávě postesklo na nedostatek mecenášů z řad podniků: "Na tomto místě nelze pominouti mlčením výhod, které poskytuje obyvatelstvu Plzně právě zmíněný park Lochotínský, značnými obětmi Měšťanským pivovarem udržovaný a veřejnému užívání propůjčený. Na ochranu jeho podala obec na příslušné úřady živnostenské stížnost dotyčně žádost za účelem nařízení opatření, by park tento kouřem ze sousedních továren nebyl poškozován a vzala na tento vzhledem na velký zdravotní význam jeho i při zpracování plánu polohy Saského předměstí náležitý zřetel. Jest si jen přátí, by krásný příklad Měšťanského pivovaru našel konečně v Plzni i následovníků a by i jiné výnosné průmyslové podniky plzeňské, které kouřem svých závodů obtěžují mnohé městské čtvrti, učinily pro ozdravení a osvěžení obyvatel města aspoň poněkud toho, čeho poskytuje obyvatelstvu jmenovaný pivovar parkem Lochotínským."^{9/}

Na počátku nového století se začaly na okraji dosavadních předměstí budovat nové vilové čtvrti a přitom se pamatovalo i na parky. První z nich byl opět Lochotín. V roce 1899 se utvořil Lochotínský spolek, který měl podporovat výstavbu rodinných domků v této části a při této příležitosti se městská rada usnesla na zázakazu výstavby průmyslových staveb v tomto obvodu. Spolek ve své propagaci zdůrazňoval především zdejší prostředí, které přinášelo zdravé bydlení, styk s přírodou a čistý vzduch, neboť nejčastější západní větry nepřinášely sem kouř z plzeňských továren. Obdobné čtvrti začaly vznikat

na jihu Plzně /Bezovka/ a na východě /Slovany, původně V podhájí/. Každá tato část města měla mít rozsáhlé zahrady, ulice byly osázeny stromořadímí a ústily do menších parků.

Na okraji Jižního předměstí byly těsně před válkou nákladem okresního výboru v roce 1914 zahájeny práce na budování Borského parku /25 ha 52 a 46 m²/, který byl dokončen až počátkem třicátých let a jenž 1926 přešel do správy města.

Ke konci století začaly ovzduší města zaplavovat exhalace z továren, i když si musíme uvědomit, že tehdy používané uhlí bylo velmi dobré kvality. Největšími znečišťovateli byly Škodovy závody na západě a na východě železnice. Proto také městský fyzik dr. T. Hegner uvedl, že "ulice okresu tohoto dnes z valné části neupraveny a trpí vedle toho, že znečišťovány jsou prachem a odpadky i tím, že současně zaplavovány jsou kouřem z četných velkých závodů průmyslových." Ve špatném stavu byly i komunikace, jak uvádí úřední zpráva z roku 1900: "Po více nežli čtyři léta domáhala se obec toho, by erární ulice, pokud procházejí městem a které nalézají se v takovém stavu, že po nich bez nebezpečí pro majetek, pro lidské zdraví a život a bez nebezpečí pro majetek osobní, ani choditi, ani jezdit nebylo lze, v náležitý stav byly uvedeny. Sám J. Exc. c.k. místodržitel království Českého Karel hr. Coudenhove při své poslední návštěvě v Plzni vyslovil své podivení a politování nad tímto zbědovaným stavem erárních silnic, které tvoří hlavní komunikace městské a přislíbil, že v naléhavé této záležitosti pozornost svoji věnuje a nápravu zařídí. Přes to a opětné žádosti obce, osobní intervenci jejich zástupců, uběhla léta, aniž na erárních silnicích plzeňských nějaká podstatnější úprava provedena."^{10/}

Okružními sady protékala tzv. mlýnská strouha, která se napájela z Radbuzy pod muzeem, tekla pod masnými krámy do Pecháčkových sadů, kde se vlévala do Mže. Jako každá živá voda přispívala strouha k oživení vzhledu města, ale byla také zdrojem různých hygienických potíží, a tak správa města se ji přes protesty Státního památkového úřadu a veřejnosti rozhodla zasypat /1921-1922/ a sadově upravit. Vzhled města a jeho přírodní prostředí rovněž silně ochudila regulace řek, zejména Radbuzy, která se v úseku od železničního mostu k pivovaru

stala stokou v hlubokém kamenném kanálu. Při regulačních pracích byly poraženy některé prastaré stromy - jilmy, vrby, topoly a olše, které zkrášlovaly toky zejména Mže na počátku Saského /Severního/ předměstí.

Tak díky usilovné snaze správy města i členů okrašlovacího spolku se podařilo rozrostlé město do první světové války obklopit rozsáhlými parky - na severu Lochotínským, na východě Homelkou a na jihu Borským parkem. Na těchto stranách se začaly budovat také vilové čtvrtě, potopené do zeleně, jen na západě Škodovy závody nedovolily vyrůst parku a místo vilové čtvrti zde vznikla dělnická kolonie Karlov, která přes žádosti města o ozelenění a provzdušnění byla stlačována a zahušťována výstavbou. Vnitřní město obklopené okružními sady bylo zkrášlováno řadou drobných parků a parčíků, zejména v okolí významných budov, kde je vedle okrasných stromů zpestřovaly květinové záhony. O snaze představitelů Plzně ozdobit a ozdravit městské prostředí svědčí skutečnost, že přes různé finanční potíže měla Plzeň do počátku první světové války už 225,9 ha parků, z toho Lochotínský měl 71,2 ha, Borský 25,5 ha a Homolka 13,35 ha.

POZNÁMKY

- 1/ J. V. Sedláček, Paměti Plzeňské. Plzeň 1821, s. 26-27.
- 2/ M. Bělohlávek, Plzeňské veduty, Plzeň 1984.
- 3/ Frid. Macháček, Plzeň a Plzeňsko v minulosti i přítomnosti I. Plzeň 1925, s. 91-93; L. Lábek, Za Lochotínskou lávkou. Rukopis přednášky v Archivu m. Plzně; J. Kovář, Nad plánem Plzně z r. 1821. Minulostí Západočeského kraje 13. Plzeň 1976, s. 187-204.
- 3/ M. Kopecký, Über die günstige Verhältnisse der k. Kreisstadt Pilsen. 1834; M. Kopecký, Pilsens günstige Verhältnisse und dessen Mineralquelle. Praha 1837; L. Lábek, Lochotín. Plzeň 1914; Lochotín v odstupu století vědecké Plzně 1833-1933. Plzeň 1930. J. Hožička, Snahy o zkrášlení Plzně a jejího okolí. Minulostí Západočeského kraje 4. Plzeň 1966, s. 209-215; M. Bělohlávek, Lochotín. Plzeňský přehled 1978 č. říjen, listopad, prosinec.
- 5/ K činnosti Jednoty viz Archiv města Plzně, fond uvedeného spolku.
- 6/ Přehled vzniku sadů města viz v knize J. Rouse, Kniha o Plzni. Plzeň 1945, s. 36-38.
- 7/ Zpráva obce král. města Plzně o činnosti správy obce od r. 1897. Plzeň 1900, s. 219.
- 8/ Spis pamětní vydaný na oslavu desátého sjezdu Jednoty samosprávních úředníků obecních a okresních v království Českém. Plzeň 1895, s. 82-83.
- 9/ Viz pozn. 7, s. 219.
- 10/ Tamtéž, s. 243 a 133.